

नैकापे सर्किनी कथामा सन्देश व्यवस्था

बेगेन्द्र सुब्बा

उपप्राध्यापक, नेपाली विभाग, त्रि. वि., रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, प्रदर्शनीमार्ग

Email : begendra@yahoo.com

लेखसार

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखमा कथाकार पारिजातको नैकापे सर्किनी कथालाई विश्लेष्य पाठको रूपमा लिई त्यसमा सङ्कथन अध्ययनका दृष्टिले केकस्ता सन्देशहरू छन् र ती कसरी व्यवस्थित रहेका छन् भन्ने कुरो मुख्य समस्याको रूपमा लिइएको छ । नैकापे सर्किनी कथामा रहेका सन्देशहरूको विश्लेषणबाट कथाको मुख्य सन्देश कसरी प्रकट भएको छ भन्ने कुराको खोजी गर्नु नै यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । उक्त उद्देश्यलाई परिपूर्ति गर्नका खातिर यहाँ ह्यालिडे, क्लाउथड र म्याकार्थी लगायतका विद्वान्हरूको थिम र रिमसम्बन्धी सिद्धान्तहरूको उपयोग गरिएको छ । पूर्वज्ञात सूचना र नयाँ सूचनाहरूको निश्चित शृङ्खलाबाट कृतिमा सन्देश व्यवस्था शृङ्खलित हुन्छ र यस्ता सूचनाहरूलाई व्यक्ति, वस्तु, स्थान र कालका माध्यमबाट पाठमा व्यक्त गरिएको हुन्छ । यस कुरालाई नैकापे सर्किनी कथामा नैकापे सर्किनीको जीवन, उसले भोगिरहेको काल, स्थान र परिस्थितिका माध्यमबाट आफूभित्र विकसित हुँदै गरेको समाज परिवर्तनको आग्रहलाई कथाकारद्वारा कलात्मक स्वरूपमा पाठकहरूसामु राखिएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : थिम, रिम, पूर्वज्ञात सूचना, नयाँ सूचना

लेखसम्बन्धी विवरण : लेख प्राप्त मिति : २०८१/०४/१२, लेख पुनरावलोकन मिति : २०८१/०५/२३, लेख स्वीकृत मिति : २०८०/०७/१६ । प्रकाशक : नेपाली विभाग, महेन्द्र मोरङ आदर्श बहुमुखी क्याम्पस, विराटनगर । जर्नल होमपेज : <https://www.nepjol.info/index.php/vaikharivani/index>
DOI: <https://doi.org/10.3126/vaikharivani.v2i1.72174> Copy right (c) 2025 Vaikharivani.
This work is licensed under the Creative Commons CC BY-NC License. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

विषयप्रवेश

पारिजात (१९९४ - २०५०) नेपाली साहित्यको आधुनिककालको बहुमुखी प्रतिभाका रूपमा चिनिएकी साहित्यकार हुन् । उनी सुरुमा अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी साहित्य सिर्जनामा रमाए पनि पछि भने प्रगतिवादी साहित्यकारिताका सशक्त हस्ताक्षरका रूपमा स्थापित भएकी हुन् । उनी आफ्नो शिरीषको फूल उपन्यासमार्फत वि. स. २०२२ मा मदन पुरस्कार प्राप्त गर्ने प्रथम महिला साहित्यकार हुन् । हालसम्ममा उनका तीन ओटा कवितासङ्ग्रह, तीन ओटा एकाङ्की र एउटा नाटक, चार ओटा कथासङ्ग्रह, दश ओटा उपन्यास, दुई ओटा आत्मकथा, एउटा संस्मरण, एउटा लेख तथा निबन्ध सङ्ग्रह र एउटा बालसाहित्यिक कृति प्रकाशित छन् (घिमिरे २७१)। यसरी साहित्यका सबै विधामा कलम चलाए पनि मूलतः उपन्यासकार त्यसपछि कथाकार र कविका रूपमा बढी पढिने पारिजातद्वारा लिखित तथा पहिलोपल्ट धवलागिरि वर्ष २ अङ्क १, २, ३ संयुक्ताङ्क २०३५ मा प्रकाशित र पछि साल्गीको बलात्कृत आँसु (२०४३) कथा सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत नैकापे सर्किनी प्रगतिवादी चेतनाले भरिएको कथा हो ।

पारिजातका रचनाहरूमा प्रशस्त अध्ययन गरिएका छन् । पारिजातका कथाहरूसँग सम्बन्धित भएर पनि प्रशस्त अध्ययनहरू गरिएका छन् । उनको नैकापे सर्किनी कथाको विविध कोणबाट पनि केही अध्ययन भएको छ । यस्तै अध्ययनका क्रममा रमेशप्रसाद भट्टराईले नैकापे सर्किनी कथाको बहुसांस्कृतिक विश्लेषण गर्दै भनेका छन्, नैकापे सर्किनी कथा पारिजातको अल्पसङ्ख्यक संस्कृतिको प्रतिनिधित्व गर्ने कथा हो । आर्थिक (वर्गीय), जातीय, लिङ्गीय, भौगोलिक र राजनीतिक विषयवस्तुलाई कलात्मक संयोजन गरेर लेखिएको यस कथाले आर्थिक असमानताका कारण सिर्जित समस्यालाई मूल कथ्य बनाई त्यसले जातीय, लिङ्गीय, राजनीतिक र भौगोलिक रूपमा पार्ने प्रभावको चित्रण गरेको छ (२६) । वन्दना पौडेलले पारिजातका कथामा लैङ्गिकता शीर्षकमा शोध गर्ने क्रमका उक्त कथाकी मुख्य पात्र सर्किनीका

बारेमा यसो भनेकी छिन्, “ ... सर्किनीको पहिचान लिङ्ग, जाति, शिक्षा, अर्थ तथा नागरिक अधिकारबाट समेत सीमान्तकृत वर्गको रूपमा देखिदा देखिदै पनि चेतनाका दृष्टिकोणले हेर्दा मेहेनती, सङ्घर्षशील, आत्मनिर्भर र सचेत नारी पात्रका रूपमा समाजमा देखा परेकी छ (७२) ।” ईश्वरा पौडेलले नैकापे सर्किनी कथालाई शक्तिसम्बन्धका कोणबाट विश्लेषण गर्दै यसो भनेकी छिन्, “ नैकापे सर्किनी कथामा उच्च वर्ग, पुरुष सत्ता र उच्च संस्कृति र यसका मान्यताहरूको सत्ताले निम्न वर्ग, नारी समूह र निम्न संस्कृति नियन्त्रित र अधीनस्थ बनाएको तथ्य स्पष्ट हुन्छ (११७) ।” गोविन्दप्रसाद लुङ्गेलले पारिजातका कथामा समाख्याता विश्लेषण गर्ने क्रममा निम्नानुसारले नैकापे सर्किनी कथा परकथनात्मक समाख्याता भएको कथा स्विकारेका छन् । “ यस कथाको समाख्याताले नैकापे सर्किनीकै केन्द्रीयतामा कथाभरि फन्को मारिरहेको छ । उसले आफूलाई पृष्ठभूमिमै राखेर नैकापे सर्किनीको चरित्र र व्यक्तित्व प्रकाशनमै जोड दिएको छ त्यसैले प्रस्तुत कथाको समाख्याता संलग्न परकथनात्मक भएको स्पष्ट हुन्छ (...) ।”

माथिका नैकापे सर्किनी कथासम्बन्धी भएका पूर्वकार्यको सङ्क्षिप्त विवेचनबाट उक्त कथाको बहुसांस्कृतिक, वर्गीय, लिङ्गीय, जातीय, शक्तिसम्बन्धात्मक र समाख्यानपरक अध्ययन भएको देखिन्छ तर उक्त कथाको सङ्कथनपरक अध्ययन भने आजसम्म भएको देखिँदैन त्यसैले नैकापे सर्किनी कथामा सङ्कथनपरक दृष्टिले सूचनाहरू कसरी व्यवस्थित छन् भन्ने कुरो यस अध्ययन पत्रको खोजीको विषय हो । सन्देश व्यवस्था भन्ने बित्तिकै थिम र रिम व्यवस्थालाई बुझ्नुपर्ने हुन्छ । थिम भनेको उपवाक्यमा त्यस्तो खण्ड हो जहाँबाट वक्ताले श्रोतालाई केही नयाँ सन्देश वा सूचना प्रवाह गर्दछ (ह्यालिडे र म्याथिसेन ६४) । वक्ताले श्रोतालाई दिएको नयाँ सन्देशका रूपमा रहने उपवाक्यको खण्ड चाहिँ रिम हो । यस्ता थिम र रिमहरू नैकापे सर्किनी कथामा कसरी व्यवस्थित भएका छन् भन्ने कुरा नै यसको अध्ययनको केन्द्रीय विश्लेष्य विषय हो । नैकापे सर्किनी जम्मा नौ ओटा अनुच्छेदमा संरचित सङ्कथन हो । सामाजिक संरचना र राज्य व्यवस्थाको कारण एउटी श्रमजीवी सर्किनीको जीवन मूल्यहीन बन्न पुगेको यथार्थको अङ्कन नै प्रस्तुत कथाको सारवस्तु हो । यस कथाको केन्द्रीय कथ्य पनि नैकापे सर्किनी वा नैकापे सर्किनीको जीवनको वरिपरि घुमेको छ । कथामा जेजति कुराहरू भनिएका छन् ती सबै नैकापे सर्किनीकै जीवन भोगाइका बारेमा छन्, त्यसैले कथामा नैकापे सर्किनी नै त्यस्तो बिन्दु बनेकी छन्, जहाँबाट कथाकारले पाठकहरूलाई नयाँ सन्देश वा सूचना प्रवाहित गरेकी छन् । कथाकार पारिजातकृत नैकापे सर्किनी कथामा सन्देश व्यवस्था केकसरी आएको छ भन्ने समस्या नै प्रस्तुत अध्ययन पत्रको मुख्य समस्या हो र उही समस्याको समाधान खोज्नु नै प्रस्तुत अध्ययनपत्रको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत अध्ययनका लागि गुणात्मक अनुसन्धान विधिलाई अङ्गीकार गरिएको छ । उक्त अनुसन्धानका लागि सामग्री सङ्कलनका क्रममा प्राथमिक स्रोत र द्वितीयक स्रोत दुवैलाई उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतअन्तर्गत कथाकार पारिजातको नैकापे सर्किनी कथा रहेको छ भने द्वितीयक सामग्री सङ्कलन स्रोतका रूपमा सन्देश व्यवस्थाको सैद्धान्तिक पर्याधार प्रस्ट पार्ने विभिन्न रचनाहरू रहेका छन् । उपर्युल्लिखित स्रोतबाट प्राप्त सामग्रीहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने कार्यमा मूलतः पाठकेन्द्री पद्धति र अंशतः सन्दर्भपरक पद्धति पनि अवलम्बन गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

सन्देश व्यवस्था सङ्कथनसँग सम्बन्धित विषय हो । सङ्कथन भनेको सन्दर्भविशेषमा प्रयोग भएको भाषा हो । यो एक सार वाक्यका रूपमा वा त्यसभन्दा माथिका जुनसुकै तहको संरचनाको रूपमा रहेको हुन्छ (गौतम ५७१) । सङ्कथनलाई प्रयोगमा आएको भाषिक एकाइ (ह्यालिडे र हसन, १) मान्न सकिन्छ । यस मान्यतासँगै सङ्कथनको संरचनात्मक तथा प्रकार्यात्मक अध्ययन सुरु भएको हो । जे आर फर्थले संवादको अध्ययनबाट मात्र भाषा के हो र भाषाले कसरी काम गर्छ भन्ने कुरा बुझ्न सकिन्छ भन्ने कुरा सन् १९३५ मै भनिसकेका थिए । फर्थको विचारमा भाषाका कम्तीमा तीन तह हुन्छन् - भौतिक, रूपात्मक र परिवेशात्मक । भाषाशास्त्रीको मुख्य चासो अर्थसँग हुनुपर्छ र अर्थ परिवेशसँग सम्बन्धित हुन्छ (क्लाउथर्ड, १९८५: १) । फर्थको यही आशयमाथि आधारित रहेर ह्यालिडेले व्यवस्थापरक व्याकरण विकसित गरे । भाषिक एकाइको संरचनाको कुरा त शब्द वा पद र त्यसभन्दा अघि बढ्दै अक्षरको तहसम्म पुगेर पनि गर्न

सकिन्छ तर यसको प्रकार्यात्मक अध्ययन मूलतः उपवाक्यबाट सुरु हुन्छ । उपवाक्य (क्लज) भाषाको त्यस्तो एकाइ हो, जहाँ एउटै एकाइबाट सन्देश, अन्तरक्रिया र प्रक्रियाको प्रतिनिधित्व जस्ता तीन ओटा भिन्नभिन्न अर्थहरू उत्पादन गर्न सकिन्छ । (ह्यालिडे र म्याथिसेन ५८ - ५९) । ती अर्थहरूमध्ये यहाँ थिमेटिक संरचनाको रूपमा उपवाक्यले कसरी सन्देशको चरित्र निर्वाह गर्दछ भन्ने कुराको चर्चा गरिने छ ।

जुनसुकै भाषामा उपवाक्यले केही निश्चित सन्देश दिन्छ र यस्ता सन्देश थिमेटिक संरचनाको माध्यमबाट प्रकट हुन्छ । नेपाली तथा अङ्ग्रेजीजस्ता कतिपय भाषामा यस्तो सन्देशको व्यवस्थापन पदक्रमबाट निर्धारित हुन्छन् । जापानी भाषामा भने थिमलाई चिनाउने विशेष किसिमको प्रत्यय - वा को व्यवस्था गरिएको हुन्छ (ह्यालिडे र म्याथिसेन : ६४) । खासमा उपवाक्यमा थिम त्यस्तो बिन्दु हो, जहाँबाट वक्ताले श्रोतालाई केही नयाँ सन्देश वा सूचनाको प्रवाह गर्दछ । यस्तो वक्ताले थिममाथि टेकेर श्रोतालाई जुन नयाँ सन्देश वा सूचना प्रवाहित गर्दछ, उपवाक्यको त्यस्तो भागलाई रिम भनिन्छ । त्यसैले उपवाक्य (क्लज) भनेको थिम (नयाँ सन्देश सुरु हुने बिन्दु) र रिम (नयाँ सन्देश) को समष्टि हो ।

थिमसम्बन्धी माइकल म्याकार्थीको यस्तो अभिमत छ :

अङ्ग्रेजीमा कुनै उपवाक्यमा जुन भागलाई (जुनसुकै तरिकाले) हामी उपवाक्यको अग्र स्थानमा ल्याउँछौं, त्यो भाग त्यस्तो सङ्केत हो जसले कुनै फ्रेमवर्कभित्र हामी के भन्छौं भन्ने कुरा प्रस्ट पार्दछ । उपवाक्यको बाँकी रहेका भागहरूले उक्त फ्रेमवर्कभित्र त्यस (अग्र भाग) का बारेमा हामी जे भन्न चाहन्छौं त्यसलाई प्रसारण गर्दछ । यसरी अग्रभागमा ल्याइएका आइटमहरू नै उपवाक्यका थिम हुन् ।

म्याकार्थीको यस अभिमतबाट अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च जस्ता कर्ता, क्रिया, कर्म (SVO) को पदक्रम रहने भाषाहरू तथा नेपाली, हिन्दीजस्ता कर्ता, कर्म, क्रिया (SOV) को पदक्रम रहने भाषाहरूको थिमेटिक विकासलाई प्रस्ट पार्छ । थिमले उपवाक्यमा त्यस्तो परिदृश्य तयार गर्दछ जसका माध्यमबाट वक्ताले पाठमा केही कुरा भन्दछ । त्यसैले वक्ताले श्रोतालाई आफूले चाहेको कुरा भन्न उपयुक्त किसिमको थिम छनोट गर्दछ । जस्तै :

राजकुमारले + हिजो मेरी काकीलाई चियादानी दिए ।
मेरी काकीलाई + हिजो राजकुमारद्वारा चियादानी दिइयो ।
चियादानी + हिजो राजकुमारले मेरी काकीलाई दिए ।

सामान्यतया थिम नाम वा नामिक समूह हुन्छ र यो उपवाक्यको सधैं अग्रभागमा रहन्छ, तर कहिलेकाहीं थिम अन्य किसिमका पद समूह (क्रियायोगी, क्रिया आदि) पनि हुन्छ । खासगरी क्रियायोगी वा क्रिया थिमका रूपमा आउँदा वा नामिक समूह थिम नभएका अवस्थामा अथवा स्वाभाविक पदक्रम नभएको अवस्थामा उच्चपदमा स्वरको आरोह अवरोहबाट पनि थिम अभिव्यक्ति हुन्छ । त्यस्तो अवस्थाको थिमलाई चिह्नित थिम भनिन्छ (ह्यालिडे र म्याथिसेन ६६) । निश्चयार्थक वाक्यमा उद्देश्य नहुने थिमहरूलाई चिन्हित थिम भनिन्छ । यो सामान्यतया क्रियाविशेषणात्मक वा अधियोजी हुन्छ । आज, अचानक, कुनामा, असावधानीपूर्वक जस्ता पदहरूबाट सुरु हुने उपवाक्यमा आएका थिमहरू चिन्हित थिम हुन । यसका साथै उद्देश्य नहुने नामिक समूहका रूपमा आएका पूरकहरू तथा क्रिया पनि चिन्हित थिम हुन्छन् । तलको उदाहरण हेरौं :

यो जिम्मेवारी + हामी सहर्ष स्वीकार गर्छौं ।
त्यो + उनीहरूले स्वीकार्दैनन् ।
उनीहरूले त्यस रात जे खाइसकेनन् + रानीले बिहान हुनेबित्तिकै फालिन् ।

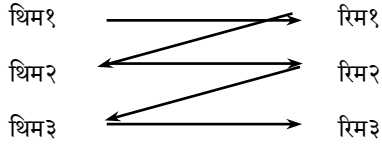
सन्देश व्यवस्थाका क्रममा कहिलेकाही थिमहरू लोप पनि हुन सक्छन् । यस्तो अवस्था खासगरी कथ्य भाषामा बढी देखिन्छ (फ्लावरड्यु ६६), जस्तै :

(क) पानी ? (तिमी पानी पिउँछौ ?)
(ख) बजार गएँ । (म बजार गएँ)
(ग) जानुहोस् । (तपाईँ जानुहोस् ।)

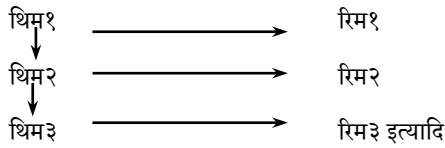
माथिका उदाहरणमा (क) मा तिमी, (ख) मा म र (ग) मा तपाईँ जस्ता थिमहरू लोप भएका छन् । यस्तो अवस्था मूलतः वक्ता र श्रोताका साझा धारणाका कारणले वा कुराकानीका क्रममा अधि नै भनिसकिएको कारणले आउन सक्छ ।

सन्देश व्यवस्थाका विभिन्न ढाँचा हुन्छन् । माइकल म्याकार्थीले त्यस्ता ढाँचाहरू कम्तीमा दुई किसिमको हुने कुरा डिस्कोर्स एनालिसिस फर ल्याङ्ग्वेज टिचर्स (सन् १९९१) मा उल्लेख गरेका छन् । उक्त ढाँचाहरू निम्नानुसार छन् —

ढाँचा 'क'

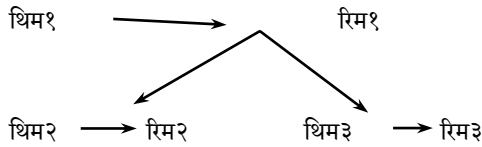
ढाँचा 'ख'

(५५)

यसका साथै उनले तेस्रो ढाँचाका बारेमा पनि उल्लेख गरेका छन्, जसलाई यहाँ ढाँचा 'ग' भनिएको छ —

ढाँचा 'ग'

ढाँचा 'क' भनेको पहिलो उपवाक्यको रिम दोस्रो उपवाक्यको थिम हुने र दोस्रो उपवाक्यको रिम तेस्रो उपवाक्यको थिम हुने सन्देश व्यवस्था हो र ढाँचा 'ख' मा चाहिँ पहिलो, दोस्रो, तेस्रो आदि उपवाक्यमा थिम चाहिँ उही वा एउटै हुन्छन् र रिम अर्थात् नयाँ सूचना चाहिँ फरक फरक हुन्छन् । तर कहिलेकाहीँ पहिलो उपवाक्यको रिमको एउटा अंश दोस्रो उपवाक्यको थिम र अर्को वा अन्य अंश तेस्रो, चौथो उपवाक्यका थिम बन्ने अवस्था आउँछ । यस्तो ढाँचालाई यहाँ सुविधाका लागि ढाँचा 'ग' भनिएको छ । यस्तो ढाँचा मूलतः म्याकार्थीको ढाँचा 'क' कै जटिल रूप हो ।

उपवाक्यमा थिम सहभागी, परिस्थिति वा प्रक्रियाको पहिलो घटकमा गएर टुङ्गिएको हुन्छ । यसरी टुगिने घटकलाई हामी आनुभाविक प्रकार्यअन्तर्गत शीर्षकीय थिम (अक्षक) भन्छौं । यस्ता शीर्षकीय थिमभन्दा अगाडि पनि केही घटकहरू आउन सक्छन् । यसरी आउने ती घटकहरूले कुनै न कुनै किसिमका पाठात्मक वा अन्तर्वैयक्तिक प्रकार्य (तर आनुभाविक बाहेक) निर्वाह गर्छन् जसलाई पाठात्मक र अन्तर्वैयक्तिक थिम भन्न सक्छौं । ती निम्नानुसार हुन सक्छन् —

पाठात्मक	नैरन्तर्य
	संयोजक
	संयोजनपरक अधियोजी
अन्तर्वैयक्तिक	भावपरक वा टिप्पणीजन्य अधियोजी
	सम्बोधनपरक
	निश्चयार्थक (ध्रुवीयतापरक वा प्रश्नार्थक संरचना)

(ह्यालिडे र म्याथिसेन ७९)

यसलाई निम्न उपवाक्यको थिम व्यवस्थाबाट अझ प्रस्ट पार्न सकिन्छ :

अँ	तर	पनि	वास्तवमै	लाग्दैन	कि	रमेश	तिमी	संलग्न हुनु ठिक हो ।
नैरन्तर्य	सं	सं	भावपरक टिप्पणीजन्य	निश्चयार्थक	सं	सम्बोधन	शीर्षकीय	
Theme								Rheme

माथिको उपवाक्यमा अँ, तर, पनि र कि पाठात्मक थिम हुन् भने वास्तवमै, लाग्दैन, रमेश जस्ता पदहरू अन्तर्वैयक्तिक थिम हुन् । पाठात्मक थिमको अँ ले नैरन्तर्य, तर, पनि र कि ले संयोजकका काम गरेका छन् भने अन्तर्वैयक्तिक थिमको वास्तवमैले भावपरक टिप्पणीजन्य, लाग्दैनले निश्चयार्थ र रमेशले सम्बोधनका काम गरेका छन् । पाठात्मक र अन्तर्वैयक्तिक थिमभन्दा पछि आएको तिमी चाहिँ शीर्षकीय थिम हो । प्रस्तुत अध्ययन सन्देश व्यवस्थासँग सम्बन्धित माथिका सैद्धान्तिक पर्याधारका आलोकमा गरिने छ ।

सामग्री विश्लेषण : प्राप्ति तथा छलफल

पारिजातकृत नैकापे सर्किनी कथामा जम्मा नौ ओटा अनुच्छेद र अन्टान्बे ओटा उपवाक्यहरू छन् । कम्तीमा तीन ओटा उपवाक्य (अनुच्छेद ९) र बढीमा एक्काइस ओटा उपवाक्य (अनुच्छेद २) रहेका अनुच्छेदहरूमा संरचित प्रस्तुत कथामा नैकापे सर्किनी / उसको जीवन नै एकतिसपटक (२, ५, १३, २३, २५, २८, २९, ३५, ३६, ३८, ३९, ४३, ४४, ४६, ४८, ४९, ५१, ५५, ५८, ६०, ६२, ६६, ६७, ६८, ७३, ७७, ७९, ८८, ९२, ९७ र ९८) थिम बनेर दोहोरिएको छ । त्यसैले यो कथा नैकापे सर्किनीको बारेमा पाठकलाई केही कुरा बताउन लेखिएको कथा बनेको छ ।

सन्देश व्यवस्था सङ्कथन अध्ययनको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । सङ्कथन भनेकै सन्दर्भका सहायतामार्फत भाषाले सम्पन्न गर्ने प्रकार्य हो । यस्तो प्रकार्य सम्पन्न गर्नका लागि सन्देश व्यवस्था उपयुक्त हुनु जरुरी छ । सङ्कथन अध्ययनमा उपवाक्यलाई सन्देश व्यवस्था अभिव्यक्त हुने भाषिक एकाइका रूपमा लिइन्छ र यस्तो एकाइ वा उपवाक्यको अग्रखण्डमा रहेको पहिलो आनुभाविक घटक नै सन्देशको केन्द्र हुन्छ । उक्त पहिलो आनुभाविक घटककै बारेमा उपवाक्यमा रहेका अन्य घटकले नयाँ सूचना वा सन्देशहरू दिन्छन् । त्यसैले उपवाक्यको पहिलो आनुभाविक घटक थिम हुन्छ र थिमपछिका अन्य घटकहरू रिम हुन्छन् । थिम र रिमको यस्तो व्यवस्था नैकापे सर्किनी कथामा कसरी भएको छ भन्ने कुरा उक्त कथाको पहिलो अनुच्छेदबाट हेरौं—

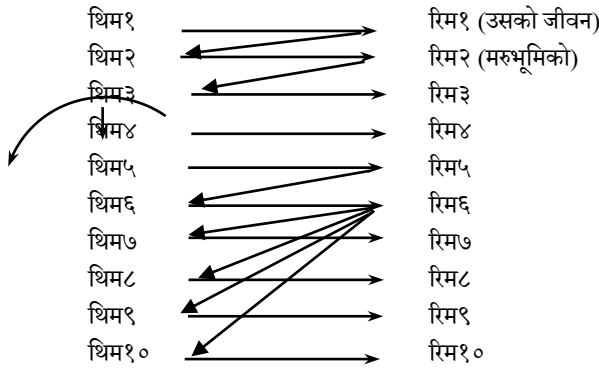
यो तीन महिनाभरिमा मैले अध्ययन गरेको उसको जीवन- कति नीरस, कति पट्याइलाग्दो ? उः त्यो त्यही नैकापे सर्किनीको जीवन मरुभूमिको दुष्कर यात्रा जस्तो जीवन, अझ त्योभन्दा कठिन । मरुभूमिमा त कमभन्दा कम कतै 'ओएसिस' हुन्छ भन्ने आशा हुन्छ, यहाँ त्यो पनि छैन । नैकापे सर्किनीको निमित्त जीवन खालि बाँच्दै जानु, बाँच्दै जानु जबसम्म मर्दैन । यो बाँच्दै जानुभित्र उसका केही दैनिक क्रियाकलापहरू रुटिनबद्ध छन् । बिहान अँध्यारैमा उठ्नु, दुःखको मानु पकाउनु र आफूमाथि आश्रित अपाङ्ग लोग्नेलाई खुवाउनु त्यसपछि विष्णुमतीको बगरमा बालुवा झिक्न जानु, साँझ आउनु, पकाउनु, लोग्नेलाई खुवाउनु अनि सुत्नु मुर्दा जस्तै । (पारिजात १३७)

माथिको अनुच्छेदमा गाढा अक्षरमा लेखिएका पद वा समूह (ह्यालिडेले पदावलीलाई समूह भनेका छन् ।) जति थिम हुन् । थिम भन्नाको अर्थ ती थिम रहेका उपवाक्यका अन्य पद वा समूह (गाढा नभएका) ले जे सन्देश वा सूचना दिन्छन्, ती सन्देश वा सूचनाको स्रोतबिन्दु हुन् । थिमका बारेमा जेजे भनिएका छन्, तिनलाई गाढा नपारिएका अक्षरमा राखिएका छन् । त्यसैले ती रिम हुन् अथवा ती चाहिँ थिमका बारेमा पाठकलाई बताइएका नयाँ सूचना हुन् ।

सन्देश व्यवस्थाको यस सञ्जालमा पहिलो उपवाक्यमा यो तीन महिनाभरिमा भन्ने समूह थिम भएर आएको छ र तीन महिनाभरिमा म पात्र अर्थात् लेखकले के गरिन् भन्ने नयाँ सन्देश रिम भएर आएको छ । खासमा लेखकले उसको जीवनको नीरसता र कष्टकर क्षणको अध्ययन गरेको कुरा नयाँ सन्देश अर्थात् रिम हो । उसको जीवन भन्नाले नैकापे सर्किनीको जीवन हो भन्ने कुरा अनुच्छेदको दोस्रो उपवाक्यमै खुल्न आउँछ । पञ्चसन्दर्भकका रूपमा आएको ऊ (उसको

जीवनमा आएको ऊ सर्वनाम) नै नैकापे सर्किनी हो र उसको जीवन भनेकै नैकापे सर्किनीको जीवन हो भन्ने कुरा अनुच्छेदको दोस्रो वाक्यमै खुल्न आएको छ । यसरी पूर्वसूचना र नयाँ सूचना अर्थात् पूर्वज्ञान वा पूर्वसन्दर्भित कुराहरू सामान्यतः थिम हुन्छन् र यस्ता थिमका बारेमा लेखक वा वक्ताले नव सूचना अर्थात् नयाँ सन्देशहरू व्यवस्थित गर्दै जाने काम नै सन्देश व्यवस्था हो ।

नैकापे सर्किनी कथालाई सन्देश व्यवस्थाको ढाँचामा राखेर विश्लेषण गर्ने हो भने यसको पहिलो अनुच्छेदमा आएका उपवाक्यहरूको थिम र रिमको सन्देश व्यवस्था ढाँचा यस्तो देखिन्छ :

माथिको सन्देश व्यवस्थालाई अनुच्छेदका उपवाक्यहरूमै हेर्दा यस्तो देखिन्छ :

अनुच्छेद १

१. यो तीन महिनाभरिमा मैले अध्ययन गरेको उसको जीवन- कति नीरस, कति पट्याइलाग्दो ?
२. त्यो त्यही नैकापे सर्किनीको जीवन मरुभूमिको दुष्कर यात्रा जस्तो जीवन, अझ त्योभन्दा कठिन ।
३. मरुभूमिमा त कमभन्दा कम कतै 'ओएसिस' हुन्छ भन्ने आशा हुन्छ,
४. यहाँ त्यो पनि छैन ।
५. नैकापे सर्किनीको निम्ति जीवन खालि बाँच्दै जानु, बाँच्दै जानु जबसम्म मर्दैन ।
६. यो बाँच्दै जानुभित्र उसका केही दैनिक क्रियाकलापहरू रूटिनबद्ध छन् ।
७. बिहान अँध्यारैमा उठ्नु, दुःखको मानु पकाउनु
८. र ( ) आफूमाथि आश्रित अपाङ्ग लोग्नेलाई खुवाउनु
९. त्यसपछि ( ) विष्णुमतीको बगरमा बालुवा झिक्न जानु, साँझ आउनु, पकाउनु, लोग्नेलाई खुवाउनु
१०. अनि ( ) सुत्नु मुर्दा जस्तै ।

माथिको पाठ नैकापे सर्किनी कथाको पहिलो अनुच्छेद हो । यस अनुच्छेदको पहिलो उपवाक्यको थिम दोस्रो उपवाक्यको रिम र दोस्रो उपवाक्यको थिम तेस्रो उपवाक्यको रिम बनेको छ । यस्तो सन्देश व्यवस्था म्याकार्थीको ढाँचा 'क' हो, तर तेस्रो उपवाक्यको थिम (मरुभूमिमा त) र चौथो उपवाक्यको थिम (यहाँ) एउटै हुन् । किनकि यहाँ भनेको पनि नैकापे सर्किनी बाँच्ने मरुभूमिमा नै हो । यसरी थिम एउटै भए पनि रिम फरकफरक हुने सन्देश व्यवस्था ढाँचा म्याकार्थीको अनुसार ढाँचा 'ख' हो । यस अनुच्छेदको पाँचौं उपवाक्यको थिम र दोस्रो उपवाक्यको थिम सारमा एउटै हो । पाँचौं उपवाक्यको रिम नै छैटौं उपवाक्यको थिम बनेको छ । यो चाहिँ म्याकार्थीको ढाँचा 'क' अनुसारकै सन्देश व्यवस्था हो तर छैटौं उपवाक्यको रिम नै खण्ड खण्डका रूपमा सातौँदेखि दसौँ उपवाक्यका थिम बनेका छन् । यसको अर्थ बिहान, र, त्यसपछि, अनि आदि सबैलाई रूटिनबद्ध समयका खण्डका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । एउटा उपवाक्यको रिम अन्य धेरै उपवाक्यमा सानासाना अंशका रूपमा थिममा व्यवस्थित हुने सन्देश व्यवस्थाका बारेमा म्याकार्थीले उनको पुस्तक डिस्कोर्स एनालिसिस फर ल्याङ्ग्वेज टिचर्सको पृष्ठ ५६ मा चर्चा गरेका छन्, जसलाई यस अध्ययनमा सजिलोका लागि ढाँचा 'ग' भनिएको छ । यसअनुसार सातौँदेखि दसौँसम्मका उपवाक्यहरूमा सन्देश

व्यवस्थाको यही (ढाँचा 'ग') ढाँचाअनुसार व्यवस्थित गरिएको छ । यहाँनेर प्रस्ट हुनुपर्ने कुरा के छ भने छैटौँ उपवाक्यमा रिमको रूपमा रहेको दैनिक क्रियाकलापहरूको समयतालिका नै सातौँ, आठौँ, नवौँ र दसौँ उपवाक्यमा थिम बनेका छन् । त्यस क्रममा सातौँ उपवाक्यमा बिहान चाहिँ समयबोधक अधियोजी हो । त्यसैले यस्ता अधियोजीहरू पनि थिम बन्न सक्ने त भए नै तर आठौँ उपवाक्यमा र, नवौँमा त्यसपछि तथा दसौँ उपवाक्यमा अनि जस्ता संयोजकहरू कसरी थिम बने भन्ने सवाल उठ्न सक्छ । खासमा संयोजकहरू थिम होइनन् । ती त केवल तार्किक घटकहरू मात्र हुन्, जसका माध्यमबाट सङ्कथनमा अर्थहरू संशक्तिमय बन्छन् । यति हुँदाहुँदै पनि प्रस्तुत अनुच्छेदका ती उपवाक्यहरूमा तिनका पछि थिम नै लेखिएको छ, तर यसको आशय ती संयोजकहरू नै थिम हुन् भनिएको होइन । तिनका पछि आउने थिमहरू लोप भएकाले ती संयोजकपछि थिम लेखिएको हो । यसलाई अझ प्रस्ट हुन तलको विश्लेषण आवश्यक छ :

उपवाक्य क्रम	तार्किक घटक	थिम	रिम
उपवाक्य ६		यो बाँच्दै जानुभित्र	उसका केही दैनिक क्रियाकलापहरू रूटिनबद्ध छन् ।
उपवाक्य ७		बिहान	अँध्यारैमा उठ्नु, दुःखको मानु पकाउनु
उपवाक्य ८	र	(बिहान)	आफूमाथि आश्रित अपाङ्ग लोग्नेलाई खुवाउनु
उपवाक्य ९	त्यसपछि	(दिनभर)	विष्णुमतीको बगरमा बालुवा झिक्न जानु, साँझ आउनु, पकाउनु, लोग्नेलाई खुवाउनु
उपवाक्य १०	अनि	(राति)	सुत्नु मुर्दा जस्तै ।

माथिको तालिकामा थिमको खण्डमा कोष्ठकमा राखिएका समयबोधक पदहरू लोप भएका छन् । त्यसैले तिनका अघि आएका संयोजकहरूलाई नै थिमका रूपमा क्रमित गर्दा तिनलाई नै थिम जस्तो देखिएको मात्र हो (हे. उपवाक्य ८, ९ र १०) । यसबाट के प्रस्ट हुन्छ भने थिमहरू लोपका अवस्थामा पनि आउन सक्छन् । माथिको अनुच्छेदको सन्देश व्यवस्था विश्लेषण गर्दा के प्रस्ट देखिन्छ भने यहाँ केन्द्रमा नैकापे सर्किनीको जीवन आएको छ । त्यही जीवनको वातावरण तय गर्ने क्रममा स्थान, समय र परिस्थिति पनि थिम बनेर आएका छन् । यहाँ जम्मा दश ओटा उपवाक्यहरूमध्ये नैकापे सर्किनीको जीवन नै थिम बनेर दुई पटक (२ र ५) दोहोरिएको छ । स्थानका रूपमा मरुभूमिमा (३) र यहाँ (४) आएका छन् । उपवाक्य १, ७, ८, ९ र १० मा चाहिँ नैकापे सर्किनीको जीवनसँग सम्बन्धित समय नै थिम बनेका छन् । उपवाक्य ६ मा नैकापे सर्किनीको परिस्थिति सङ्केत गर्ने पदसमूह थिम बनेको छ । यसरी हेर्दा उपवाक्य २ र ५ मा थिम मात्र अचिह्नित थिम हुन् भने अरू सबै उपवाक्यमा चिह्नित थिम आएका छन् ।

कथाको पहिलो अनुच्छेदमा नैकापे सर्किनीको जीवनका बारेमा जेजति नयाँ सूचनाहरू रिमका रूपमा प्रस्तुत गरिएका छन्, ती अत्यन्त दुःखलाग्दो, नीरस, मरुभूमिका दुष्कर यात्रा, अझ त्योभन्दा कठिन छन् । कुनै उपलब्धिबिना बाँच्नै जाने मात्र, बिहान अँध्यारैमा उठेर दिनभर मेसिनजस्तो काम अनि काम गर्दै लखतरान भएर मुर्दा जस्तै सुत्ने उसको जीवनवृत्तको सङ्केतले प्रस्तुत कथा यसपछिका सम्पूर्ण अनुच्छेदहरूमा दीनहीन नैकापे सर्किनीको यथार्थलाई पस्कन सक्ने कथाको रूपमा आएको छ । नैकापे सर्किनीसँग सम्बन्धित सन्देश व्यवस्थालाई बाँकी अनुच्छेदहरू र हरेक अनुच्छेदमा रहेका उपवाक्यहरूका थिम र रिमलाई यसरी हेर्न सकिन्छ :

अनुच्छेद २

११. **यस अवधिभरि** ऊ कसैसँग बोलिदन सिवाय त्यो बालुवा अर्डर गर्ने साहुसँग उही पनि चार शब्द ।
१२. **त्यसपछि संवाद** सिद्धिन्छ ।
१३. **ऊभित्र** मान्छेको भाषा एक किसिमले मरिसकेको छ,
१४. **जति ज्यूँदो छ त्यसको** कुनै अर्थ छैन ।
१५. **भाषा मात्र होइन ऊभित्र** मान्छेप्रति हुने सहानुभूति र मान्छेबाट आउने त्यसको प्रतिदान दुवै मरिसकेको छ ।

१६. उसको लोनेले उसलाई शारीरिक रूपमा माया पनि गर्न सक्दैन
१७. र ( ) घृणा पनि गर्न सक्दैन,
१८. त्यसैले ऊ सर्किनीलाई भाषाले पिट्छ,
१९. ( ) आँखाको अभिव्यक्तिले बलात्कार गर्छ
२०. र ( ) शब्दले लात हान्छ ।
२१. एउटा अति विवश मान्छे हो सार्की
२२. तर आफ्नो विवशताप्रति ऊ एकरती सचेत छैन ।
२३. त्यसैले सर्किनी घृणा गर्छे उसलाई ।
२४. सार्की निर्दयी छ सर्किनीप्रति,
२५. यसैबाट सर्किनीले अन्दाज लगाएकी छ
२६. कि उसको लोग्ने आफ्नो विवशताप्रति सचेत छैन ।
२७. हुँदा-हुँदै यौनको चाहना पनि सर्किनीसँग छैन ।
२८. सायद ऊभित्र मर्ने प्रवृत्तिहरूमा यो प्रवृत्ति अन्तिम हो ।
२९. ऊ मस्त तरुणी छँदा नै बिहे भएर आएकी थिई,
३०. तर पारिवारिक जीवनको एक वर्षभित्रै ऊ अधबैँस भइहाली
३१. र आज अधवैँसे हुनुपर्नेमा ऊ बूढी भइसकेकी छे ।

(पारिजात १३७)

अनुच्छेद २ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

थिम ११	→	रिम ११	(चार शब्द)
थिम १२	←	रिम १२	(संवाद)
थिम १३	←	रिम १३	
थिम १४	←	रिम १४	
थिम १५	→	रिम १५	
थिम १६	→	रिम १६	
थिम १७	→	रिम १७	
थिम १८	→	रिम १८	
थिम १९	→	रिम १९	
थिम २०	→	रिम २०	
थिम २१	→	रिम २१	
थिम २२	→	रिम २२	
थिम २३	←	रिम २३	
थिम २४	←	रिम २४	
थिम २५	←	रिम २५	
थिम २६	←	रिम २६	
थिम २७	←	रिम २७	
थिम २८	←	रिम २८	
थिम २९	→	रिम २९	
थिम ३०	→	रिम ३०	
थिम ३१	→	रिम ३१	

अनुच्छेद ३

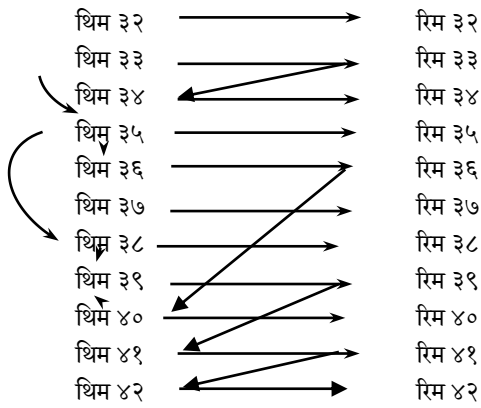
३२. मङ्सिर, पुस, माघ भनेको शीत, तुषारो र ठिहीको महिना हो ।
३३. यतिखेर सिरक पन्छाएर मुख देखाउन घामले पनि गाहो मान्छ ।

३४. ऊ बिहानी धेरै लामो समयसम्म सुतिदिन्छ उही पनि भूवाको कोट लगाउँछ,
 ३५. तर नैकापे सर्किनी ऊ त्यही लुगा लगाएर आउँछे, जो उसले जेठ महिनामा लगाएकी थिई ।
 ३६. नैकापे सर्किनीलाई घामको अस्तित्वप्रति शङ्का लाग्छ आजभोलि ।
 ३७. उसको समय अन्धकार हो ।
 ३८. फेरि ऊ अँध्यारोदेखि नै घुँडासम्म पानीमा डुबेर बालुवा निकाल्दै थुपाउँ गरिरहेकी हुन्छे
 ३९. र आफैँ पनि बालुवा जस्तै निर्जीव र चिसो भइसकेकी हुन्छे ।
 ४०. त्यसैले जाडोको खुराकको ह्याडओभर पचाई फरको कोट लगाएर बाह्र बजेतिर ढल्कँदै आउने
 घामले उसलाई कतैबाट छुँदैन ।
 ४१. उसको चिस्याइले घामलाई चुनौती दिन्छ,
 ४२. घाम भाग्छ हारेर ।

(पारिजात १३७-१३८)

अनुच्छेद ३ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

अनुच्छेद ४

४३. यसरी धेरै-धेरै बोधहरूबाट सर्किनी निर्लिप्त हुँदै गइरहेकी छे ।
 ४४. यस्तोलाई तपस्विनी पनि भन्न सकिन्छ कि ?
 ४५. भैगो यो विशिष्ट शब्द तपस्यालाई हिलोमा नउतारौँ
 ४६. अथवा सर्किनी तपस्या शब्दभन्दा माथि पनि हुन सक्छे ।
 ४७. धर्मको नाउँमा मन्दिर धाउने एकजना महानुभावले एक दिन उसलाई प्रश्न गरेको थियो,
 “अलिक घाम छिप्पिएर त आउनु, यो बगरको बालुवा कहाँ भाग्छ र ?”
 ४८. उसले कुनै प्रतिक्रिया जनाइन,
 ४९. माने उसको जीवन यस्तो यातनागृहमा कैद छ, जहाँ अब उसले मान्छेको भाषा बुझ्न
 छोडिसकेकी छ ।
 ५०. नेपाली महिलाहरूको आँखाको मुस्कान चोर्न आउने एकजना टुरिस्टले उसको पनि फोटो
 खिच्यो एकदिन, उसको नीरस अभिव्यक्तिको फोटो ।
 ५१. यो पनि उसले थाहा पाइन ।
 ५२. एकैचोटि एउटा सेतो, अग्लो, खैरो कपाल भएको मान्छे उसको अघि उभिन आइपुग्दा पो ऊ
 झसङ्ग भई ।

(पारिजात १३८)

अनुच्छेद ४ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

थिम ४३	→	रिम ४३
थिम ४४	→	रिम ४४
थिम ४५	→	रिम ४५
थिम ४६	→	रिम ४६
थिम ४७	→	रिम ४७
थिम ४८	→	रिम ४८
थिम ४९	→	रिम ४९
थिम ५०	→	रिम ५०
थिम ५१	→	रिम ५१
थिम ५२	→	रिम ५२

अनुच्छेद ५

५३. “वान्ट मनी ?”
५४. यसो भन्दै टुरिस्टले पाँच रुपियाँको नोट ऊतिर बढायो ।
५५. उसको एकरस जीवनको अनौठो मुख फेराइ थियो यो घटना...
५६. तर त्यो अनुभूति अति छोटो भयो,
५७. त्यसलाई कुनै अनुभूति नभने हुन्छ ।
५८. त्यो पाँच रुपियाँको नोट पोल्टोभिन्न तह लाउँदा उसले आफ्नो अपाङ्ग लोग्नेलाई झल्याँस्स सम्झी,
५९. यो फाल्तु पैसा ऊकहाँ भएको एकदम थाहा पाइनुहुँदैन,
६०. ऊ निकै सचेत रहनु पर्नेछ आफ्नो पैसा नभएकै अभिनयप्रति,
६१. नत्र उसको लोग्नेले रक्सी खानको निम्ति याचना गर्नलाई एउटा शब्दकोष खर्च गर्नुपर्नेछ ।
६२. सर्किनीलाई शब्दको ओइरोदेखि घृणा छ ।

(पारिजात १३८)

अनुच्छेद ५ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

थिम ५३	→	रिम ५३
थिम ५४	→	रिम ५४
थिम ५५	→	रिम ५५
थिम ५६	→	रिम ५६
थिम ५७	→	रिम ५७
थिम ५८	→	रिम ५८
थिम ५९	→	रिम ५९
थिम ६०	→	रिम ६०
थिम ६१	→	रिम ६१
थिम ६२	→	रिम ६२

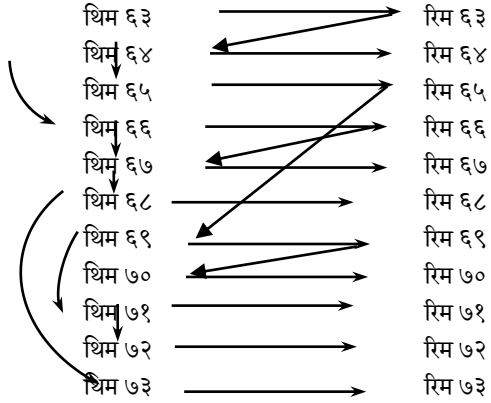
अनुच्छेद ६

६३. यो तीन महिनाभित्रमा देशले निकै ठूलाठूला राष्ट्रिय पर्वहरू मनाइसकेको छ ।
६४. यही पुलमाथिबाट संविधान दिवसको जुलुस बगेको थियो ।
६५. ( ) धिमेबाजा, ब्यान्डबाजा, नारा, झाँकी
६६. तर नैकापे सर्किनीले केही देखिन,
६७. ( ) केही सुनिन पनि ।

६८. ऊ एकनासे बालुवा निकाली रही ।
६९. विकासको नारा र झाँकीसँग उसलाई कुनै पनि मतलब छैन ।
७०. अस्तित्वमा भएका वस्तुहरूसँग उसको तात्पर्यको कडी क्रमशः टुक्रिँदैछ
७१. भने नभएकाहरूसँग... के असम्भव ?
७२. बोक्ने धाक त अर्काको पसिना खानेले मात्र लगाउन सक्छ,
७३. सर्किनीले सक्दिन ।

(पारिजात १३८-१३९)

अनुच्छेद ६ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

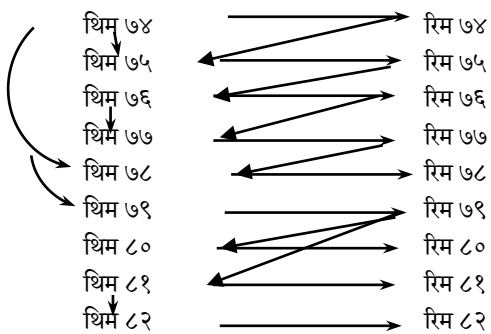

अनुच्छेद ७

७४. साँझ चार बजे ऊ बालुवाको धापबाट निस्कन्छे, फलाम जस्तै चिसो र कठोर भएर ।
७५. त्यो थुपारिएको बालुवाको खाल ठिक उसको जीवनको प्रतीक हो रसहीन र रुखो ।
७६. चार शब्दमा ऊ हरियो लसुन र मकैको पिठो किन्छे
७७. र ( ) यन्त्रचालित जस्तो पाटीमा फर्कन्छे ।
७८. छोटो दिन झमक्क राते पछि पाँच बजे ।
७९. सर्किनी आएर खाना पकाइसकेको अन्दाज गरेपछि सार्की फर्कन्छ पाटीमा ।
८०. घ्रसन सक्ने ठाउँसम्म ऊ जान्छ,
८१. दिनभरि तास खेल्छ
८२. राति यसरी मस्तिस्कभरि हार, झगडा र हीनताभासको धुँवा बोकेर फर्कने गर्छ ।

(पारिजात १३९)

अनुच्छेद ७ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

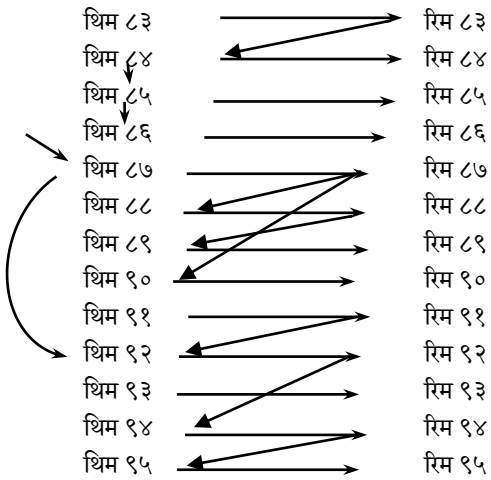

अनुच्छेद ८

८३. **धन्धा सिद्धिएपछि** चिसै लुगामा सर्किनी, एकातिर गुँडुल्किन्छे ।
८४. निर्धक्क सुल्छे ऊ आजभोलि ।
८५. **डर नाउँ गरेको बोध** पनि त हुँदैन उसलाई,
८६. त्यो पनि मरिसकेछ क्यारे ।
८७. **केही दिनअघि** उसको गरिब स्वास्नी मान्छे हुनुको नियतिको फाइदा उठाएर त्यतैको एक जना ठगी खाने भिखारी उसलाई लुट्न त्यहाँ पसेको थियो ।
८८. **सर्किनीले** थाहा पाई
८९. **यो** उसको अस्मिताको प्रश्न थियो ।
९०. **यहाँ** भाषा र शब्दसँग होइन एउटा बलिष्ठ र सिङ्गो लोग्ने मान्छेको शरीरसँग जुध्नुपर्ने हुन्छ ।
९१. **यो** अकै किसिमको वास्तविकता हो ।
९२. **उसले** छेवैमा राखेको थाले कुटो च्याप्प समाती र बजारेर आक्रमणकारीतिर हानी ।
९३. **छल्दा-छल्दै** पनि छल्न सकेन भिखारीले ।
९४. **ठिह्याइरहेको हातमा लागेको प्रहार** सहन नसकेर रन्थिर्दै ऊ भाग्यो,
९५. **त्यसपछि** ( ) फर्केर आएन ।

(पारिजात १३९)

अनुच्छेद ८ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

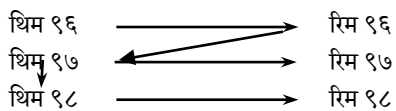

अनुच्छेद ९

९६. **रातभरि** सपनामा पनि ऊ बालुवा झिकेको देख्छे ।
९७. **यसरी नैकापे सर्किनी** इन्च इन्च गर्दै सिद्धिर्दै छे ।
९८. **उसको हाड, मासु, रगत** राजधानीको कुनै निर्माणाधीन भवनमा जम्मा हुँदै छ बिना कुनै मूल्य, बिना कुनै कागज-पत्र ।

(पारिजात १३९)

अनुच्छेद ९ को सन्देश व्यवस्थाको ढाँचा

उपर्युल्लिखित सन्देश व्यवस्था र त्यसका ढाँचाहरूको विश्लेषणबाट के कुरा प्रस्ट देखिन्छ भने नैकापे सर्किनी कथामा कथाकारले सन्देशहरूलाई व्यवस्थित गर्न तीनै किसिमका ढाँचाहरूको प्रयोग गरेकी छन् । उक्त ढाँचा प्रयोगका क्रममा कतिपय उपवाक्यहरूको थिम त्यो उपवाक्य रहेको अनुच्छेदभन्दा बाहिरबाट पनि आएका छन् । यसरी आउने थिमहरू प्रायः पूर्व सन्दर्भित छन् अथवा यस्ता थिमहरू अधिल्ला अनुच्छेदहरूमा आइसकेका छन् । उदाहरणका लागि ५, १३, २३, २६, २८, २९, ३५ आदि उपवाक्यमा यस्तो थिमेटिक स्वरूपलाई प्रस्ट पार्न चिह्न प्रयोग गरिएको छ ।

अनुच्छेदभन्दा बाहिरबाट आएका थिमहरू कुनै कुनै चाहिँ पूर्व सन्दर्भित वा अगाडिका अनुच्छेदमा छैनन् । उदाहरणका रूपमा ४७, ५०, ७०, ८७ का थिमहरूलाई हेर्न सकिन्छ । यी उपवाक्यमा आएका थिमहरू पूर्व सन्दर्भित वा पूर्व अनुच्छेदमा नआए पनि पाठका कुनै सन्दर्भबाट यस्ता थिमहरू स्वाभाविक ढङ्गले सन्देश व्यवस्थाका वाहक बनेका छन् । यसरी आएका थिमहरूलाई सङ्केत गर्न चिह्नको प्रयोग गरिएको छ । थिम व्यवस्थाको ढाँचा ग अन्तर्गत नै समेट्न सकिने तर व्यतिक्रमित ढङ्गले थिमका रूपमा दोहोरिने थिमेटिक संरचना पनि प्रस्तुत कथाको उपवाक्य ३७ र ४० उपवाक्य, ५५ र ५८ तथा उपवाक्य ८८ र ९० मा देख्न पाइन्छ । सन्देशहरू व्यवस्थित हुने क्रममा सूचनाका स्रोतहरू प्रस्ट नहुने तर आशय, अनुमान र सिर्जनात्मक कल्पनालाई समेत प्रयोग गरी कुनै थिमको निर्माण गरिएको स्थिति पनि कथामा देख्न सकिन्छ । यस्तो सन्देश व्यवस्थाको उदाहरणको रूपमा उपवाक्य १६ को थिमलाई लिन सकिन्छ । यस उपवाक्यको थिमको रूपमा आएको 'उसको लोग्नेले' को प्रस्ट स्रोत त्यसअघि कहीं पनि छैन तर उपवाक्य १५ को रिममा रहेको 'मान्छेप्रति हुने सहानुभूति र मान्छेबाट आउने त्यसको प्रतिदान दुबै मरिसकेको छ' भन्ने नयाँ सूचना नैकापे सर्किनीको अपाङ्ग तथा बेकामे लोग्ने नै हुन सक्ने अनुमान वा अन्दाज गर्न सकिन्छ । थिमेटिक व्यवस्थाको यस्ता स्थितिलाई सङ्केत गर्न माथि चिह्नको प्रयोग गरिएको छ ।

सन्देश व्यवस्थाको क्रममा जब कुनै वक्ता वा लेखकमा भाषाको सिद्धहस्तता रहन्छ तब त्यस्तो अवस्थामा मात्र वक्ता वा लेखकले सन्देशहरूलाई व्यवस्थित गर्दा चिह्नित थिमको उपयोग गर्न सक्छ । कुनै भाषाको सिकारु वक्ता वा लेखकले सामान्यतया अचिह्नित थिमेटिक व्यवस्थाको उपयोग गर्छ अथवा साधारण वाक्य ढाँचामा आफ्ना कुराहरू व्यक्त गर्छ । अचिह्नित थिम व्यवस्थामा भनिएका कुराहरू सरल हुन्छन्, तर ती विशिष्ट देखिँदैन । यस्तो थिम व्यवस्थामा उही कुराहरू दोहोरिएजस्तो नीरसता पैदा हुन्छ । प्रस्तुत कथामा भने कथाकारले चिह्नित थिमको अत्यधिक प्रयोग गरेकी छन् । यस कथामा लगभग आधा जति थिम चिह्नित थिम छन् । उदाहरणका लागि उपवाक्य १, ३, ४, ६, ८, ९, १०, ११, १३, १५, २२, २८, ३०, ३१, ३२, ३३, ६३ आदिका थिमहरूलाई हेर्न सकिन्छ । यस्ता चिह्नित थिमहरू प्रायः अधियोजी छन् । चिह्नित थिमको प्रयोगले थिम व्यवस्थामा विशिष्टता थपेको छ ।

उपवाक्यमा थिम लोप हुने अवस्था प्रायः कथ्य भाषामा देखा पर्छ तर अभिव्यक्तिको स्वाभाविकता र सङ्क्षिप्तताका लागि लेख्य भाषाका उपवाक्यमा पनि यसको प्रयोग गर्न सकिन्छ । प्रस्तुत नैकापे सर्किनी कथामा पनि प्रशस्त थिम लोप भएका प्रशस्त उपवाक्यहरू छन् । उपवाक्य ८, ९, १०, १७, १९, २०, ६५, ६७, ७७, ९७ शीर्षकीय थिम लोप भएका उपवाक्य हुन् । त्यस्तै एउटै उपवाक्यमा शीर्षकीय थिमसँगै पाठात्मक र अन्तर्वैयक्तिक थिम आउन सक्छन् । प्रस्तुत कथामा भने एउटै उपवाक्यमा पाठात्मक थिम, अन्तर्वैयक्तिक थिम र शीर्षकीय थिम गरी तीनओटै आएका छैनन् । पाठात्मक, अन्तर्वैयक्तिक र शीर्षकीय गरी तीनओटै थिम एकै उपवाक्यमा नआए पनि पाठात्मक थिम र शीर्षकीय थिम एउटै उपवाक्यमा प्रशस्त आएका छन् । यसका उदाहरण उपवाक्य १८, २२, २३, २५, २६, ३०, ३१, ३५, ३८, ३९, ४०, ४३, ५६, ६१, ६६, ९७ मा हेर्न सकिन्छ । यसै गरी अन्तर्वैयक्तिक थिम र शीर्षकीय थिम पनि एकै ठाउँ केही उपवाक्य (उपवाक्य २८, ४५ र ४९) मा आएको देख्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

नैकापे सर्किनी कथाको सन्देश व्यवस्था र त्यसका ढाँचाहरूको विश्लेषण गर्दा के कुरा प्रस्ट बुझिन्छ भने नैकापे सर्किनीले भोगेको समय अत्यन्त निकृष्ट छ । ऊ त्यस्तो समयमा बाँचेकी छ जसको पति हुँदाहुँदै पनि दिनदहाडै कोही उसलाई बलात्कार गर्न आउन सक्छ । उसको समयमा विकासका नारा र झँकीहरू त छन् तर ती अस्तित्वमा चाहिँ छैनन् अर्थात् ऊ अविास र असुरक्षा, मौलाएको समयमा बाँचिरहेकी छे । ऊ त्यस्तो स्थानमा बस्छे, जुन मरुभूमिभन्दा पनि निकृष्ट

छ । मरुभूमिमा त मरुद्यान (ओएसिस) को सम्भावना हुन्छ, तर उसको जीवनमा त्यस्ता कुनै सुन्दर सम्भावनाको गुन्जायस छैन । ऊ खोला, खोलाको बालुवा र खोलामा निरन्तर बग्ने चिसो पानीको सामीप्यमा दिन गुजार्यो । घरमा उसको साथमा अपाङ्ग लोग्ने छ, तर त्यो त्यस्तो लोग्ने हो, जसमा उसलाई जीवनको न्यानो दिन सक्ने सामर्थ्य छैन, त्यसैले ऊ बैँसमै बुढी भएकी छ । उसका यौन चाहनाहरू पनि मरिसकेका छन् । चिसा भइसकेका छन् । उसले बाँचिरहेको परिस्थिति यातनागृहको जस्तो छ । मान्छेको भाषा मरिसकेको परिस्थितिमा बाँचिरहेकी नैकापे सर्किनी जस्ताको फोटो खिचेर मुस्कान चोर्न आउने टुरिस्टहरू छन् । ऊ र ऊजस्तै श्रमिकहरूको श्रमले राजधानीमा तुलुलुला भवनहरू ठडिँदैछन्, तर ऊ र ऊजस्ता श्रमिकहरूको श्रमको कुनै लेखाजोखा छैन । श्रमिकहरूको हाड, मासु र रगतले सहरमा आलिसान महलहरू बनिरहेका छन्, तर श्रमको कुनै मूल्य र इतिहास नभएको परिस्थिति छ । यसरी प्रस्तुत कथामा नैकापे सर्किनीको जीवन, उसले भोगिरहेको काल, स्थान र परिस्थितिका बारेमा अन्तान्बन्धे ओटा नयाँ सूचना वा सन्देशहरूको व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो सन्देश व्यवस्थाका माध्यमबाट कथाकारले आफूभित्र विकसित हुँदै गएको समाज परिवर्तनको आग्रहलाई कलात्मक स्वरूपमा पाठकहरू सामु राखेकी छिन् । कथाकारले कथामा पाठकहरूलाई सन्देश सञ्जालमा बाँधिराख्न सन्देशहरूको व्यवस्थित साङ्गलाको प्रयोग गर्दा गर्दै पनि कतिपय उपवाक्यमा व्यतिक्रमिक थिम वा सन्देश व्यवस्थाको पनि उपयोग गरेकी छिन् । यस्तो व्यतिक्रमिक सन्देश सञ्जालले कथाकारितामा बाधा होइन, विशिष्टता थपेको छ र कथालाई कथ्यशिल्पको उत्कृष्टतातर्फ लगेको छ । त्यस बेलाको काठमाडौँ उपत्यका आसपासको नैकापलगायतका काँठ क्षेत्रमा बसी जीविकोपार्जन गर्ने गरिब, उत्पीडित, महिला तथा पिछडा वर्गका मानिसहरूको श्रमसाध्य तर अर्थहीन भइरहेको जीवनका बारेमा पाठकहरूलाई केही सूचना दिँदै यस्तो जिन्दगीबाट अब सबैले छुटकारा पाउनुपर्ने सन्देश बोकेको प्रस्तुत नैकापे सर्किनी कथाको सन्देश व्यवस्था कसिलो रहेको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- गौतम, देवीप्रसाद. “सङ्कथन विश्लेषण” रत्न बृहत् नेपाली समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड, सम्पा. राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम, रत्न पुस्तक भण्डार, २०६८, पृ. ५७१-५९१ ।
- घिमिरे, कृष्णप्रसाद. “औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा अनिदो पहाडसँगैको विवेचना” रत्न बृहत् नेपाली समालोचना सैद्धान्तिक खण्ड, सम्पा. राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम, रत्न पुस्तक भण्डार, २०६८, पृ. २७०-२८५ ।
- पारिजात. “साल्गीको बलात्कृत आँशु”, पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू ग्रन्थ ३, सम्पा. पवन चाम्लिङ, निर्माण प्रकाशन, २०५४ ।
- पौडेल, ईश्वरा. “नैकापे सर्किनी कथामा शक्तिसम्बन्ध” रूपान्तरण बहुविधात्मक जर्नल अङ्क - ३, धनकुटा बहुमुखी क्याम्पस, धनकुटा, २०७६, पृ १०९-११८ ।
- पौडेल वन्दना. पारिजातका कथामा लैङ्गिकता, २०७५, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद. “नैकापे सर्किनी कथाको बहुसांस्कृतिक अध्ययन”, वाङ्मय अनुसन्धानमूलक, नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर, २०५९-६०, पृ. २२-२७ ।
- लुइटेल्, गोविन्दप्रसाद. “पारिजातका कथामा समाख्याता”, भृकुटी (पारिजात विशेषाङ्क), सम्पा. लिखत पाण्डे, भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन्स, २०७५ ।

Coulthard, Malcolm. *An Introduction to Discourse Analysis, Second Edition*, Longman, 1985.

Flowerdew, John. *Discourse in English Language Education*, Taylor and Francis Group, 2013.

Halliday, MAK. and Christian M. I. M, Matthiessen. *An Introduction to Functional Grammar. Third Edition*, Hodder Arnold, 2004.

..... and R. Hassan. *Cohesion in English*, Arnold, 1976.

McCarthy, Michael. *Discourse Analysis for Language Teachers*, Cambridge University Press, 1991.